

Katolikus nagygyűlések Magyarországon

ADRIÁNYI GÁBOR

1900-1943

Nagygyűlések az első világháború előtt

1935-ben született Nagykanizsán. Egyetemi tanulmányokat folytatott a budapesti Pázmány Péter Hittudományi Akadémián, 1963-ban doktorált. Németországban él.

Jóllehet Németországban 1848, Itáliában 1874, Ausztriában 1877 és Spanyolországban 1889 óta az ún. katolikus nagygyűlések a katolikus érdekek védelmében és a hitélet elmélyítésére kiválóan beváltak, Magyarországon ezeknek a múlt század végéig nyomuk sem volt. A hazai liberalizmus rányomta bélyegét az egész papságra és az egyházi életre is, a főpapok pedig az egyházi vagyon és társadalmi befolyás megtartása érdekében irtóztak mindenféle katolikus mozgalomtól, amely a kormányzathoz való jó viszonyát megingathatta volna. A fordulat akkor következett be, amikor a Csáky-féle ún. elkeresztelési rendelet következményeképp megindult a magyar kultúrharc és a tervezett ún. interkonfesszionális törvények — polgári anyakönyvezés és házasság stb. — bevezetése a hitűkhöz ragaszkodó katolikusokat tömörülésre és ellenállásra készítette. A mozgalom élére a fáradhatatlan világi apostol, Zichy Nándor állt, aki 1894. január 17-én Budapesten a Vigadóban 19 püspök és 450 egyházközségből 12 000 hívő jelenlétében egy többórás tiltakozó gyűlést rendezett, és a szónokok öt rövid, de velős előadásban az egyház lényegéről, a katolikus hívek kötelességéről, a katolikus autonómiáról, a keresztény házasságról és a katolikus iskolákról szölkáltak. A jelenlévők élénken helyeselték a mondottakat, és követeléseiket öt feliratban hozták a kormány tudomására. Egyben felállították a tervbe vett katolikus nagygyűlések 21 tagú előkészítő bizottságát is.

Az első katolikus nagygyűlés

Hat évig nem történt semmi. Közbejötték ugyanis 1896-ban a millenniumi ünnepségek, és azok az új katolikus társaságok, amelyekkel a nagygyűlésnek foglalkoznia kellett volna, még nem álltak fel. Így került sor 1900-ban (aug. 17-19.) az első magyar nagygyűlésre a budapesti Vigadóban. Ennek szervezete, programja és lefolyása a német mintát követte és 1913-ig lényegében nem változott. Főpapi mise és a kongresszus megnyitása után megválasztották a fővédnököket és az egyes szakosztályok elnökeit. A szak-

osztályok három napra elosztva tárgyaltak, határozati javaslataikat megvitatás után a nagygyűlés elé terjesztették. Négy szakosztály alakult: a közművelődésügyi, a szociális, a nevelés-tanügyi, valamint az egyház problémáival foglalkozó hitbuzgalmi szakosztály. Külön üléseztek a különböző katolikus egyesületek és szervezetek. Naponta rendszerint egy-egy nyilvános ülésre került sor. Ezeket bárki látogathatta, a nem nyilvános ülésekre azonban csak tagsági jeggyel lehetett belépni, ami öt koronába került. Az első világháborúig 11 nagygyűlés zajlott le. Ebből 9 Budapesten (8 a Vigadóban, 1 az Iparcsarnokban) és egy-egy Pécsen (1907) és Szegeden (1909).

A püspökök részvétele

A nagygyűlések fővédnöke a primás volt, védnöke a püspöki kar. Az irányításba és szervezésbe Vaszary Kolos primás nem szólt bele, aggkori elgyengülése és inkontinenciája miatt még a gyűléseket sem nagyon látogatta. Hasonlóképpen nem képviselték magukat 1910-ig a görög katolikus püspökök sem. Samassa József egri érsek pedig, hogy kormányhűségét még jobban demonstrálja, teljesen passzivitásba vonult. A díszelnökök mindig katolikus közéleti férfiak voltak, arisztokraták. A rendezést az Országos Katolikus Szövetség végezte Zichy János elnök irányításával, aki egyben 1911-ig a nagygyűlések elnöke is volt, kivéve kétszeri minisztersége idejét, amikor helyettest állított, de magánemberként a nyilvános gyűléseken akkor is részt vett. Megnyitó beszédei figyelemreméltó megnyilatkozások voltak.

A nagygyűlések szónokai

A 2. nagygyűlésen (1901. nov. 5-7.) világosan kifejtette, hogy a katolikusok tömörítésének célja nem az állam provokálása, sem pedig felekezeti izgatás, hanem az öntudatos katolikus élet megteremtése és irányítása. Ezen a nagygyűlésen került szóba a katolikus sajtó szomorú állapota is. Külön határozat követelte egy katolikus irányú bulvárlap felállítását. Prohászka Ottokár pedig a szociális erkölcs, a filozófia és az irodalom keresztény értékekkel való megtöltését sürgette.

A 3. nagygyűlés (1902. okt. 15-17.) ovációkkal ünnepelt kiemelkedő szónoka ugyancsak Prohászka volt. Franciaországhoz, Németországhoz, Belgiumhoz viszonyítva a magyar katolicizmus elmaradottságáról beszélt, pedig az egyház a diadalmas világnézetet hirdeti. Ideje, hogy a magyar katolikusok közönyükből öntudatra ébredjenek, és az egész szellemi, társadalmi és állami életet katolikus szellemmel töltsék meg.

A 4. nagygyűlés (1903. okt. 20-22.) központi témája a szociális kérdés volt Magyarországon. Széchényi Miklós püspök és Giesswein Sándor követelték, hogy a szép szavakat kövessék tettek. Köszöntötték a német vendégeket. Egyikük javasolta, hogy Magyarországon is vezessék be a kivándorlók gondozására az ún. Szent Rafael Egyletet. Wolafka Nándor a keresztényellenes szocializmusról, Prohászka a hívők apostolkodásáról szólt. A papság egyedül képtelen a társadalmat ellepő újpogányságnak ellenállni.

Az 5. nagygyűlésen (1904. okt. 21-23.) ismét a szociális kérdés került a középpontba. A téma előadója Ernst Sándor volt, de a legnagyobb hatást a hallgatóságra ismét Prohászka gyakorolta. Az egyetemes kultúra — fejtegette — eltávolodott a kereszténységtől, a profán világ meghódította az intelligenciát. Katolikus intelligenciát kell teremteni, amely a modern tudományos, szociális törekvésekhez felzárkózik.

A 6. nagygyűlés (1906. szept. 24-26.) a Katolikus Néppárt válságának a jegyében zajlott. Ez ugyanis a püspöki kar és a király szándékaival ellentétben balra tolódott, a Függetlenségi Párttal koalíciót alkotott, ennek egyházpolitikája pedig rosszabb lett az előző kormányénál. A gyűlést kevesebb püspök és hívő látogatta. Az előadások középpontjában a nők helyzete állt. Farkas Edith, Geöcze Sarolta szociális helyzetük javítását, Prohászka emancipációjukat sürgette.

A nők helyzete

A 7. nagygyűlés (1907. aug. 25-27.) Pécsen ismét a nők helyzetével foglalkozott, a fő előadók nők voltak (Farkas Edith, Stommerné stb.). A mintegy 15 000 résztvevő között megjelentek a nemzeti kisebbségek képviselői, így a németeké, a sokácoké és a bunyevácoké is.

Katolikusok és szocialisták csatározásai

A 8. nagygyűlést (1908. szept. 14-16.) az előrelátható nagy érdeklődés miatt a pesti Iparcsarnokban kellett megtartani. A Szocialista Párt szónokai, akik ugyanakkor a Városligetben választási gyűlést rendeztek, felbőszítették hallgatóikat, akik megrohmozták az Iparcsarnokot. A rendőrség megakadályozta ugyan az Iparcsarnok birtokba vételét, de azt már nem, hogy a hívőket, akik körmenetben vonultak a Szent István-bazilikába, randalírozó, szitkozódó és köveket dobáló szocialisták meg ne támadják. Verekedésre is sor került, amelyben asszonyok is részt vettek. A szónokok másnap természetesen reflektáltak az eseményre. Farkas Edith a feminizmus tévedéseiről, Prohászka egy viharosan ünnepeelt beszédében a modernizmus veszélyeiről beszélt. A modernizmus elvetése azonban nem jelenti azt — mondta —, hogy az egyház elavult formákhoz ragaszkodik. Neki is szüksége van a tudományos haladásra, át kell vennie a modern tudományos ismereteket. Ehhez szabadság kell, természetesen egységben az egyház tanításával.

Slachta Margit

A 9. nagygyűlés Szegeden zajlott le (1909. aug. 29-31.). Nyolc püspök, több ezer hívő és 15 000 földműves vett rajta részt. Az első körmenetben 400 pap vonult fel. A siker annak volt köszönhető, hogy Csernoch János csanádi püspök jól megszervezte, valamint a német mintára alkotott népegyletek kitűnő munkát végeztek. Prohászka mellett — aki a keresztény etika és a modern kultúra viszonyáról szólt — feltűnt egy fiatal tanárnő, Slachta Margit. A munkásnők helyzetével foglalkozva olyan sikert aratott, hogy javaslatára létre is hozták a Katolikus Munkásnők Egyesületét Budapesten.

A 10. nagygyűlés ismét Pesten a Vigadóban volt (1910. nov. 13-15.). Legnagyobb eseménye Prohászka előadása volt. Igen nagyhatású és állandóan viharos tapssal félbeszakított beszédében már nemcsak mint a nagygyűlések állandó szónoka szól, hanem szinte már mint Magyarország praeceptora, tanítója, és hirdette a katolikus magyarok programját: vezessük önmagunkat és az elkereszténytelenedett társadalmat Krisztushoz.

Prohászka indexe

A 11. nagygyűlés (1911. nov. 12-14.) Pesten a szakosztályok, az egyletek és szervezetek jegyében állt. Apponyi Albert arról szól, hogy a vallás ellenségei az egyházat a magánéletbe és a templomokba akarják visszaszorítani. Márpedig — főként a magyar — történelem tanúsága szerint rendezett társadalmi-állami élet csak Isten parancsolatain épülhet fel. A főszónok Prohászka ezúttal hiányzott. Ő ugyanis a püspökök kérésére távolmaradt, mert azok Prohászka előző évi római indexre kerülésével kapcsolatban a hívek tüntetésétől tartottak. Prohászka nevének említésekor a nagygyűlés így is szünni nem akaró tapsviharban tört ki, és a méltatlanul indexre tett főpáztort a jelenlévő püspökök megrökönyödésére tombolva ünnepelte.

A világháború előtti utolsó, 12. nagygyűlést a szokott pompával rendezték meg 1913. nov. 8-10-én. Senki sem sejtette a közelgő katasztrófát. Csernoch — most már mint kalocsai érsek — Glattfelder Gyula és Hornig Károly püspökök, Zichy János beszédekben a katolikusok öntudatos társadalmi-politikai szerepvállalását sürgették, míg Mihályfi Ákos professzor a magyar sajtó helyzetéről — szerinte a kiadók és újságírók 80%-a zsidó — számolt be.

A nagygyűlések és a liberális sajtó

A nagygyűléseket a háború előtt a liberális sajtó csak támadta és cseplőte. A Világ 1910-ben például *Klerikális zsinat* címen cikkezett, és azt írta: „Pápai színek közt sütkérezve, a pápai himnusz, a klerikális Marseillaise hangjai mellett, zsolozsmák és tömjénfüst ködében ülésezett tegnap és ma a fővárosban a harcias klerikalizmus rendbe szedett fekete serege”. Majd másnap: „Prohászka Ottokárt és Giesswein Sándort is hallottuk, akik a magas iskolát lovagolták a fekete cirkuszban”. Ugyanígy Az Est, a Népszava, Neues Politisches Volksblatt. Az Egyetértés azt írta: „A baglyok egyesült huhogása a napfölkeltét és Róma fekete seregének minden kardcsörtetése a szabadelvű haladást meg nem gátolhatja”.

A nagygyűlések a katolikus tábor megerősödését és öntudatra ébredését tagadhatatlanul elősegítették. Az előadások és a szakosztályok visszatérő témája volt a keresztény szocializmus, a szociális kérdés (tanoncok, pályaudvar- és fogházmiszió, karitás, leánykereskedelem, cselédek, női munkások stb.), a katolikus sajtó, a szövetkezetek, az autonómia és a katolikus iskolák helyzete. Nem sikerült viszont a munkáskérdésnek — mint Csernoch 1913-ban záróbeszédében mondta — kellő figyelmet szentelni, és azt egy politikai-parlamentari megoldáshoz hozzásegíteni. A katolikus intelligens középosztály is csak kis részt vállalt a nagygyűlések-

ben (vö. Glattfelder 1911-ben). Az előadók sorában is túl sok volt az egyházi, bár egy-két világi, mint Friedreich István (írói nevén Göröcsöni Dénes) nem maradt adós az őszinte bírálattal. A nagygyűlések alkalmával rendezték a különféle egyesületek is közgyűléseiket. Ezzel pedig csak tetőzték a zsúfoltságot a Vigadóban, és elvonták a hallgatóságot az előadásoktól. Ennek ellenére Csernoch joggal emelhetette ki 1913-ban, hogy a nagygyűlések a katolikusokat közönyükből felrázták, a híveket összefogták, és az ország figyelmét olyan problémákra hívták fel, amelyeket másutt alig, vagy sehol sem tárgyaltak.

Nagygyűlések a két világháború között

A katolikus nagygyűlések az I. világháború után is betöltötték hivatásukat: rámutattak a kor problémáira, felhívták a figyelmet az egyházat kívülről vagy belülről fenyegető veszélyekre, és támogatták az egyházi megújodást.

Az első nagygyűlésre a viláégés után, sorban a tizenharmadikra 1920-ban Pesten került sor (okt. 24-25.). A túlszűfolt Vigadóban megjelent az egész püspöki kar, számos miniszter, a katolikus prominencia és a nuncius, Laurenzio Schoppa is. Valamennyi szónok, Zichy Jánoson kezdve Apponyi Alberten át Prohászkaig mind arról szólt, hogy Magyarországnak a háború, a Tanácsköztársaság és Trianon után csak egy jövője van: a keresztény életvitel. Ez azonban, mint Prohászka mondta, nem jelenthet vallási türelmetlenséget a más vallásúakkal szemben, antiszemitizmust sem, hanem csakis közös munkát az ország újjáépítése érdekében. Haller István miniszter a Katolikus Népszövetség gyűlésén a protestánsokat külön is felszólította az együttműködésre.

A 14. nagygyűlés (1922. okt. 10-12.) elsősorban a szociális kérdéssel foglalkozott. Prohászka a hívők egységéről beszélt, Zdravetz István az igazi demokrácia fogalmát tisztázta, Ernst Sándor Magyarország viszonyát fejtegette a keleti egyházakhoz. A 15. nagygyűlés (1923. okt. 7-9.) fő szónoka ismét Prohászka volt, aki beszédében a liberalizmussal, a szociáldemokráciával és a demokráciával foglalkozott.

A 16. nagygyűlésre a pesti Vigadóban 1924-ben került sor (okt. 12-14.). Szónokai Apponyi Albert, Klebelsberg Kunó kultuszminiszter, Prohászka, Wolkenberg Alajos, Mikes János püspök, Bárdos Remig főapát és Ernst Sándor volt a következő témákban: keresztény értékrend, a katolikusok feladatai az ország építésében, az erkölcsök züllése, a missziók, a katolikusok a közéletben, az egyház szerepe a nevelésben és a szocializmus problémája.

A 17. nagygyűlés Budapesten (1925. okt. 11-13.) a Keresztény szolidaritás jelszavát viselte. Az előadók, Preszky Elemér, Czettler Jenő, Glattfelder Gyula püspök a problémát egy-egy kérdés alap-

ján elemezték. Hóman Bálint előadása *Történelem és katolicizmus* címen nagy figyelmet keltett, annál is inkább, mivel elfogulatlan, objektív történetírást követelt Magyarországon.

**Assisi Szent Ferenc
évfordulója**

A 18. nagygyűlés témája 1926-ban (okt. 9-12.) ismét a szociális kérdés volt. Alkalmat erre az a tény szolgáltatott, hogy a világegyház Assisi Szent Ferenc születésének 700. évfordulóját ülte. A szónokok között kiváltak Bangha Béla, Hanauer István, Prohászka püspökök és Turi Béla kanonok. Turi Szent Ferencről, mint szociális apostolról szólt, míg Prohászka a vallási közömbösség problémáit fejtegette.

A 19. nagygyűlés 1927-ben (okt. 16-19.) már a magyar katolikus egyház két oszlopa, Prohászka és Csernoch nélkül ült össze. Róluk Zichy János megnyitó beszédében külön emlékezett meg. Klebelsberg Kunó az ifjúság problémáival — különösképpen az ifjú akademikusok munkanélküliségével — Zichy Gyula kalocsai érsek a pálosok újratelepítésével és Glattfelder püspök az állami egyházi támogatással foglalkozott. Az ünnepség nagy eucharisztikus körmenettel ért véget. Ezen mintegy 200 000 hívő vett részt.

A 20. nagygyűlésen (1928. okt. 7-9.) Zichy elnök köszöntötte az új prímást, Serédi bíborost és kívánta, hogy vallási türelmetlenség nélkül vezesse vissza oda a magyar katolicizmust, ahonnan az egyszer elindult. Vass József miniszter kívánta a *Rerum novarum* továbbfejlesztését: a javak birtokosainak ugyanis etikai, társadalmi vonatkozásban kötelességeik is vannak. A keresztény szolidaritás, a szociális igazságosság feladata a nincstelen proletárokat a létminimumból kivezetni. A befejező körmeneten ismét mintegy 200 000 hívő vett részt.

A 21. nagygyűlésen (1929. okt. 26-29.) Apponyi Albert megnyitó beszédét hirtelen megbetegedése miatt fel kellett olvasni. Ebben foglalkozott a nemzeti egységgel és a modern teológiával. A kinyilatkoztatás nem lehet ugyan megalkuvás tárgya — mondta —, de a modern teológiai kutatás meg akarja a kor problémáit érteni és arra orvosságot akar találni. Klebelsberg a nemzet erkölcsi erejére hivatkozott, mert csakis az erkölcsi erő tudja az országot a jelenlegi, Trianon okozta helyzetből kivezetni.

Szent Imre-év

1930-ban a megrendezett Szent Imre-év miatt elmaradt a nagygyűlés. Helyette augusztus 16. és 20. között Aloisio Sincero bíboros legátus vezetésével, aki a pápa levelét hozta, az egész püspöki kar, hat külföldi bíboros és több mint száz érsek-püspök részvételével — köztük volt Angelo Roncalli, a később XXIII. János pápa is, amit mindig emlegetett magyarok előtt — és mintegy 800 000 hívővel ünnepségekre, szentmisékre és körmenetekre került sor. A kifejtett állami és egyházi pompa felhívta ezúttal a világ katolikusainak is a figyelmét Magyarországra.

**A gazdasági válság
idején**

A 22. nagygyűlés (1931. okt. 11-13.) az ország általános erkölcsi és súlyos gazdasági helyzetével foglalkozott. A szónokok, mint Apponyi, az új nuncius, Angelo Rotta és Enszte Sándor nemcsak a

helyzetet elemezték, de a kivezető útra is rámutattak. Ernszt különösképpen követelte az elavult magyar tulajdonjog megreformálását.

A 23. nagygyűlés (1932. okt. 16-18.) a katolikus egyetek és szervezetek jegyében zajlott, és ezen első ízben külföldi vendégek is felszólaltak. Előadást tartott három német vendég is a müncheni Pressewissenschaftliches Institut részéről és beszámoltak a német katolikus sajtó helyzetéről.

Az Actio Catholica

A 24. nagygyűlés (1933. okt. 8-10.) témája a világegyházban, így Magyarországon is létrehozott Actio Catholica volt. Serédi primás evvel igen részletesen foglalkozott. Kifejtette lényegét, célját, szervezetét és politikai semlegességét. A többi előadó, mint Rotta nuncius vagy Huszár Károly képviselő szintén az Actio Catholica egyházi jellegét hangoztatta. A gyűlést lezáró eucharisztikus körmenet minden eddigi mértéket és pompát felülmúlt. Több mint 200 000 ember vett rajta részt, szinte valamennyi püspök és miniszter, úgyhogy az már-már egy állami aktus jellegével bírt.

A 25. jubileumi nagygyűlésre 1934. szept. 23-25-én került sor. Tizenkét különvonat hozta a hatvanezer hívőt a fővárosba, úgyhogy a nyitó ünnepségre a szabad ég alatt, az Ügetőpályán került sor. Serédi és Glattfelder a katolikus házasságról és a családról szóltak, Hóman miniszter a katolikus akció, Zichy pedig a nagygyűlések történetét és jelentőségét méltatta.

A 26. nagygyűlés (1935. szept. 29-okt. 1.) ismét a tömegek érdeklődéséről tanúskodott. A megnyitót a városligeti Iparcsarnokban kellett megtartani. Ezen először vett részt külföldi főpásztor: Theodor Innitzer bécsi bíboros-érsek. A gyűlés témája a gyermek volt, amelyről a primás, József főherceg, Bangha Béla és Glattfelder püspök referált.

A falu élete és hite

A 27. nagygyűlés (1936. okt. 3-5.) központi témának a magyar falut választotta. A falu hitéről Glattfelder szólt, a falu lelkéről Tóth Tihamér beszélt, a falusiak feladatait a nuncius elemezte, míg Nyisztor Zoltán a falu válságáról tartott előadást. Rámutatott arra, hogy amíg a központ másodrangú hivatalnokokat küld falura és azokat rosszul fizeti, nem várható javulás. Hiszen még ezeknek is mellékfoglalkozás után kell nézniük, ha valahogy megakarnak élni.

A Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszus

A következő évben, 1937-ben a tervezett 34. Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszus előkészületei miatt a nagygyűlés elmaradt. Ezt fejedelmien pótolta az említett kongresszus, amelyet 1938. május 25. és 28. között Eugenio Pacelli pápai bíboros-legátus, 14 bíboros, 48 érsek, 197 püspök és több, mint félmillió hívő részvételével, teljes állami és egyházi pompával rendeztek meg. A magyar katolikus egyház ekkor ország-világ előtt demonstrálta megújult hitét, erejét és élniakarását.

A bécsi döntések utáni nagygyűlések

A következő nagygyűlés, a 28. (1939. máj. 18-21.) még a Kongresszus jegyében zajlott, de a 29-nek már 1941-ben (okt. 5-7.) az első és második bécsi döntés (1938, 1940.) alapján visszacsatolt területek egyházi problémáival kellett foglalkoznia. Serédi üdvözölte a hazatérteket, míg azok arról szóltak, milyen vallási hátrányokat szenvedtek el az utódállamokban. A gyűlés főelőadója Czapik Gyula veszprémi püspök volt, aki azt fejtette, milyen feladatok várnak a megnagyobbodott ország katolikusaira. A szlovák és német anyanyelvű híveknek külön rendezvényeik és előadásai voltak. A záró körmeneten ismét mintegy kétszázezer hívő vett részt.

A 30. nagygyűlés (1942. okt. 2-4.) a család és a nemzet nevében zajlott. *A család megmentése — a nemzet megmentése* címen hangzottak el az előadások az egyes szervezetekben és szakosztályokban. Serédi prímás, Szinyei-Merse Jenő kultuszminiszter és Bélydy Alajos tábornagy is erről a témáról szólt.

Az utolsó, a 31. nagygyűlés a magyar katolikusokat 1943-ban (zept. 30-okt. 2.) már a II. világháború és a fővárost, azt országot érintő bombázások között érte. Serédi prímás igazságosságról szóló beszédére és egy ünnepi gyűlésre korlátozódott, amelyet a Kalot szervezett.

E korszak nagygyűlései nagy szerepet játszottak a katolikus megújulásban. A harmincas évektől kezdve a megmozdulások egyre inkább klerikális jelleget öltöttek, és egyházi és állami pompával megült seregszemlékké, látványosságokká váltak. Ezáltal elvesztették aktualitásukat, főként, amikor éppen a legkritikusabb években (1939-1944) ahelyett, hogy a nagygyűlések az országot érintő legégetőbb kérdések (zsidótörvények, munkaszolgálatosok, frontkatonák, Délvidék megszállása stb.) megoldásának szentelték volna a figyelmet, korlátai az egyháziasság közé vonultak. Miután a belépőket drágán árulták, elmaradtak a vidékiek és a szegényebb rétegek. A nagygyűlések eredetileg elgondolt nívóját és célját egy egyszerű ünnepélyes gyűlés szintjére lesüllyeszteni annál is inkább káros volt, mert Magyarországon Szent István ünnepét minden állami és egyházi pompával egyébként is augusztus 20-án százezrek megülték. Ezzel a nagygyűlések mint látványosságok sem versenyezhettek.

Irodalom:

Hermann Egyed:

*A katolikus egyház
története*

Magyarországon 1914-ig.

München, 1973, 497-504.

Adriányi Gabriel:

*Fünfzig Jahre
ungarischer*

*Kirchengeschichte
1895-1945.*

Mainz, 1974,

42-52, 81-90.

Katolikus nagygyűlések

Magyarországon

1900-1943.